

Kelecsényi László

Halál, hol a te kardod?

Október 30-án lett volna 85 éves Dömölky János

„Kiviszem Volkswagen, behozom ócskavas.” Ezt a szállóigeszerű mondatot idézte valaki Budapest legjobb, épp ezért azóta meg is szűnt DVD-boltjában. Egy korlátolt vámos – melyik nem volt az a diktatúra esztendeiben? – mondja a Haumann Péter által játszott főszereplőnek *A kard* című vitriolos szatírában. Rég volt ez, 1976-ban, mesélni kell róla, filmfiaknak, mozi-unokáknak, miért is volt akkora bűn, botrány, törvényszegés, ha egy magyar turista mindenét eladva egy bécsi műtárgyárverésen megveszi azt a pallost, mellyel a Wesselényi féle Habsburg-ellenes összeesküvés részvevőit lefejezték a 17. században.

Idestova fél évszázada forgott ez a film, melynek gyilkos humorát igazán csak az értheti, aki felnőtt fejjel élt már az „ancien régime” idején. Mai filmtörténetórákon hosszasan magyarázni kell a kevés buzgalmat mutató diákoknak, miért is volt akkora durranás a Jékely Zoltán verse nyomán Csurka István tollából kifutott forgatókönyvből, Zsombolyai János által fényképezett, Szemes Mari, Őze Lajos, Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Temessy Hédi szereplésével készített produkció. Dömölky János ezzel a darabjával iratkozott föl a „klasszikus, kultikus és korfestő” magyar filmek jelképes márványtáblájára.

Első művészi otthona, pályakezdő és -folytató alkotásainak terepe a televízió volt. Neki is, mint annyi ott dolgozó művésztársának, meg kellett küzdenie azzal a – ne szépítsük a szót – lenézéssel, mellyel a boldog Lumumba utcaiak a szegény Szabadság tériekre tekintettek. Azok meg magukra vették, titkon bosszankodtak, esetleg antidepresszánst szedtek, s olykor ráittak. Ám nagy néha remekművekkel vágtak vissza. Ilyen volt *A tenger csendje* (egy Vercors adaptáció) még 1965-ben, amely külhoni tévés fesztiválon is dicsőséget szerzett, bizonyítva, hogy semmit se számít, melyik kulturális intézmény személyzeti irodájában hever egy filmrendező munkakönyve.

Dömölky János a fogalom esztétikai értelmében mégis örökre tévés maradt. Miért? Mert a közelkép mindennél fontosabb volt számára. Titkokat tudott meglesni a színészek arcán. Nem óhajtotta a világot megváltani. Nem szőtt romantikus terveket történelmi kataklizmáink bemutatására. A legolvasottabb filmrendezők közé tartozott – mondhatnánk róla, ha ezzel nem sértenénk meg más, nem kevésbé verzátus alkotókat. Nem a saját látomását hajszolta – közvetíteni akart. Ha úgy tetszik a magáénál nagyobb értékeket. Így jutott el az egyik élő magyar klasszikus, Ottlik Géza írói világának bűvkörébe.

*

Pályakezdő dramaturgként jelen voltam azon az immár legendássá szépült szeptemberi délutánon, amikor a magyar próza akkor még nem kultikus alakja áldását adta a tervre. Dömölky saját bevallása szerint azzal nyert, hogy nem az *Iskola a határon,* hanem a *Hajnali*

háztetők megfilmesítési jogáért jelentkezett. Ottlik ugyanis általában morózusan elzavarta azokat a rendezőket – még a hatvanas évek elején Jancsó Miklóst is – akik a kőszegi cőgeráj históriáját akarták vászonra vinni. A „jó és léha" regény, a kalandos sorsú, többszöri nekifutással írt *Háztetők* sztorija, sokkalta alkalmasabb volt a filmvászonra, mint a bonyolult időszerkezetű, erkölcsfilozófiai témákat boncolgató *Iskola.* Le is forgott a mű, s Ottlik még el-eljárt a forgatásokra, élvezte a hirtelen támadt népszerűséget, büszkélkedve, hogy immár, az ő kifejezésével élve, nemcsak Kossuth Lajos díjjal rendelkezik, de egy filmíró népszerűsége is az övé.

A film viszont nem lett népszerű. Ki tudná ma már megmondani, miért nem? A Kongresszusi Központot zsúfolásig megtöltő közönség nem a rendezőt, s nem is a kiváló alakítást nyújtó színészeket (Andorait, Cserhalmit, Haumannt és Udvarost) ünnepelte, hanem a díszbemutatón elmaradhatatlan tweed zakójában meghajló idősödő írót. A *Hajnali háztetők* moziváltozata csak elmúlt évtizedek során értékelődött fel, s került méltó helyére. Dömölkyt nem zavarta a félsiker. Készített még egy Ottlik-filmet, a legtitkosabb és legrejtélyesebb, az irodalmár kutatókat is izgató, szerzője által „hang- és képsornak" aposztrofált *A Valencia-rejtély* alapján, már Ottlik Géza halála után, de még ugyanannak a gondolatkörnek a bűvöletében, nagyjából ugyanazokkal a színészekkel.

*

Dömölky Jánosnak nem egy, kész vagy félkész munkája maradt dobozban/titokban. A Latinovits-Őze-Domján színésztrió által fémjelzett *Mélyrétegben* egy szerencsés véletlen folytán 2010-ben, több mint harminc

év után, képernyőre került (írója „disszidálása” miatt nem mutatták be). Nemes Gyula filmjében (*Negatív magyar filmtörténet*) a *Vaskor* esete szerepel. Gáll István prózakötete, nem sokkal az író halála előtt, 1980-ban jelent meg. *A ménesgazda* című korábbi regénye Kovács András rendezésében addigra már jelentős mozisikert aratott. A *Vaskor* novellagyűjtemény, melyben Gáll félig-meddig hadiállapotban eltöltött katonaidejének emlékeit vetette papírra: a Jugoszláviával ellenségeskedő „Tito-kutyás” években szolgált a magyar néphadseregben. A forgatókönyvet Dömölky írta, már próbafelvételek is készültek, Eperjes Károly és Cserhalmi György lettek volna a főszereplők. Aztán az történt, amit a rendező Nemes Gyulának elmondott: a tervezett forgatási helyszínen közölte vele egy főelvtárs, hogy márpedig ebből a produkcióból semmi sem lesz. Ez ellen nem volt fellebbezés; hatalmi helyzetből jött a tiltás, nem filmgyári, nem is filmfőigazgatósági hivatalnok volt a cenzor, hanem egy testületi személy, civilben is egyenruhás lélek. A *Vaskor* maradt a könyvtárpolcon, filmváltozat nem segíthetett olvasottsága növelésében, pedig kevés ilyen konokul igazságkereső kötet született az ötvenes évek első felének témájáról.

Az a rendező, aki nem tudta valahogy kicselezni a hatóságok éberségét, megnézhette magát. Dömölky egyik tévéfilmjében például volt egy tervezett jelenet: két ifjú mérnök egy filmdobozt helyezne koszorú gyanánt a Hősök terén az ismeretlen katona emlékművére. Az emlékműre nem, csak eléje – ez volt a felsőbb utasítás. A stáb erre hatalmas locsolókocsikat hozatott, hogy a forgatásra csillogjon a tér kövezete, s a behemót járművek takarásában, a figyelő tekintetek ellenére mégis felvették a filmdobozos koszorúzás kép-

sorát, úgy ahogy eredetileg akarták. Persze, hogy nem került képernyőre a film: *Kiterítve* címen lehet utánakeresni a tévé sokat fosztogatott, sokat költöztetett archívumában.

Nem érsz a halálodig – ez a címe Dömölky János 1990-ben forgatott tévéfilmjének, amely Császár István konokul igazságkereső írása alapján készült. Megint egy tévéfilm, megint egy adaptáció, megint egy válságfilm. Andorai Péter játszotta benne az önpusztító, önfelszámoló életű hegedűművész szerepét. Dosztojevszkijt emlegette annak idején a kritika a filmmel kapcsolatban. Akár jogos a párhuzam, akár nem, most már ki kell mondani: Dömölky János élete a nagy irodalom, az élő és holt klasszikusok bűvöletében telt.

